

БОЯРИНЦЕВА М. А.,кандидат юридичних наук, суддя
(Окружний адміністративний суд
м. Києва)

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-21>**ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОСТОРІ**

У статті автором визначаються принципи здійснення судочинства у європейському адміністративному просторі. Автор підкреслює, що пріоритетним міжнародним та європейським принципом здійснення судочинства є дотримання вимог верховенства права. Автором встановлено, що пріоритетними міжнародними документами, які мають бути враховані у процесі здійснення діяльності з імплементації європейських стандартів здійснення правосуддя, є зміст нормативних положень ряду Рекомендацій Ради Європи. Визначено, що зміст прецедентів Європейського Суду з прав людини свідчить про те, що вони не лише містять вирішення справи по суті, а і норми, застосування яких вирішує проблему тлумачення правових інститутів, зокрема таких, як принципи здійснення правосуддя. Автором наголошено, що досягнення вимог забезпечення законності та верховенства права відповідно до європейських стандартів вимагає визначення меж здійснення дискреційних повноважень органами публічної адміністрації. Дискреційні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування не можуть бути необмеженими, і національні суди мають визначати межі втручання в їх здійснення. Обґрунтовано, що здійснена характеристика вищезазначених нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок про необхідність вивчення принципів здійснення судочинства в європейському адміністративному просторі як встановленого чинним законодавством умовного «орієнтиру» розвитку системи адміністративних судів. Наголошено, що до рекомендацій, які потребують їх імплементації в чинне адміністративно-процесуальне законодавство, належить впровадження таких стандартів здійснення судочинства, як: передбачення вимоги скасування права на апеляційне оскарження у разі, якщо особа не виконала частину рішення суду, яка передбачала негайне виконання; визначення процедури досудового та поза-судового врегулювання адміністративних спорів.

Ключові слова: адміністративне судочинство, європейський адміністративний простір, публічно-правовий спір, принцип, публічна адміністрація.

In the article the author defines the principles of the implementation of legal proceedings in the European administrative space. The author emphasizes that the priority international and European principle of the implementation of justice is the observance of the rule of law. The author established that the priority international documents to be taken into account in the process of implementation of the implementation of European standards for the administration of justice are the content of the normative provisions of a number of Council of Europe Recommendations. It has been determined that the contents of the precedents of the European Court of Human Rights testify that they not only contain substantive decisions, but also

the norms whose application solves the problem of the interpretation of legal institutions, in particular, such as the principles of the administration of justice. The author stresses that the achievement of the requirements of ensuring the rule of law and the rule of law in accordance with European standards requires the definition of the limits of exercising discretionary powers by public administration bodies. The discretionary powers of public authorities and local self-government bodies cannot be unrestricted, and national courts should determine the limits of interference in their implementation. It is substantiated that the performance of the abovementioned legal acts allows us to conclude that it is necessary to study the principles of the implementation of legal proceedings in the European administrative space as a conditional "benchmark" for the development of the system of administrative courts established by the current legislation. It is stressed that the recommendations that require their implementation in the current administrative-procedural legislation include the implementation of such standards for the implementation of legal proceedings as foreseen requirements for the abolition of the right to appeal in the event that a person failed to comply with part of the court decision that provided for immediate enforcement; definition of procedure for pre-trial and extrajudicial settlement of administrative disputes.

Key words: *administrative justice, European administrative space, public legal disputes, principle, public administration.*

Вступ. Система належного захисту прав і свобод людини є однією з важливих умов Європейського адміністративного простору. Ефективність національної системи забезпечення захисту прав і свобод людини залежить від успішності процесу імплементації та конвергенції законодавства Європейського Союзу відповідно до врахування не лише його змісту, але й форми.

Право на судовий захист порушеного права та інтересу встановлюється нормами Конституції України (ст. ст. 8, 55) та ратифікованої Верховною Радою України Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 6) [1].

Успішність реалізації права на судовий захист в Україні залежить від ефективності впровадження принципів здійснення судочинства відповідно до європейських стандартів. Варто відзначити, що запровадження таких принципів вимагає здійснення відповідної систематизації адміністративно-процесуального законодавства, для чого є необхідним визначення їх сутності.

Варти уваги є наукові дослідження, присвячені вивченню досвіду євроінтеграційної діяльності і шляхів його запозичення Україною, що проведені рядом представників вітчизняної юридичної, економічної, політичної та інших галузей науки. Так, виділяються результати наукових досліджень В.Б. Авер'янова, А.О. Аганіної, А.О. Бояра, І.А. Грицяка, О.П. Дергачова, Н.О. Колісніченко, Т.О. Коломовець, В.В. Копійки, О.В. Хилько, А.А. Пухтецької, В.В. Посельського тощо. Проте їй досі відсутні узагальнення досвіду європейської інтеграції країн пострадянського простору, на підставі здійснення якого доцільним є визначення шляхів забезпечення ефективності інтеграції України в європейський правовий простір.

Дослідження принципів здійснення судочинства у європейському адміністративному просторі неможливе без урахування результатів наукових досліджень європейських учених. Доцільно виділити дослідження Д. Боссарта, С. Булмера, Б. Коппитерса, М. Емерсона, М. Хейссена, Х. Граббе, А. Дімітрова, К. Деммке, Ж. Зіллера, М. Сіні та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення системи принципів здійснення судочинства в європейському адміністративному просторі.

Результати дослідження. Прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2] має визначатися як етап, з якого відбувається відлік нового періоду розвитку національної системи адміністративного

судочинства, в котрому розгляд та вирішення адміністративних справ має базуватися не лише на підставі чинних адміністративних та адміністративно-процесуальних нормативних актів України, а і прецедентного права Європейського Суду з прав людини. Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2] визначено, що під час розгляду справ суди застосовують «Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини» як джерело права. При цьому категорія «практика суду» розглядається як практика Європейського Суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення у справах, що розглядалися проти уряду України. Немає прямої вказівки на необхідність у національній системі адміністративного судочинства лише практики Європейського Суду з прав людини, що стала результатом розгляду та вирішення справ, предметом оскарження яких є дії, результати дій, чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, що спричинило порушення прав людини, лише на території України, а й інших країн. Відсутність такої норми свідчить про можливість та доцільність застосування практики Європейського Суду з прав людини з розгляду справ щодо порушення законних прав та інтересів людини на території інших зарубіжних країн. При цьому сферою суспільних відносин, на які поширюється дія положень пункту 1 статті Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, є спори: щодо експропріації, скасування дозволу на будівництво, землевідведення та всіх рішень, які порушують право на володіння майном; щодо дозволу, ліцензії, зокрема, необхідного для ведення певного виду господарської чи професійної діяльності; щодо відрахувань у межах програми соціального забезпечення; між державними службовцями та державою.

Пріоритетним міжнародним та європейським принципом здійснення судочинства є дотримання вимог верховенства права, детальна характеристика якого здійснена в Доповіді Європейської комісії про демократію через право (Венеціанської комісії) від 4 квітня 2011 року. Так, у зазначеній доповіді принцип верховенства права розуміється як сукупність таких елементів: дотримання законності в розумінні досягнення прозорості, підзвітності та демократичного правопорядку розроблення, прийняття та реалізації національних законів; правова визначеність; вжиття заходів щодо подолання проявів бюрократичного свавілля; забезпечення доступу до правосуддя, в тому числі створення механізму оскарження адміністративних актів; рівність перед законом і усунення можливих проявів дискримінації [3].

Отже, належна регламентація здійснення права на судове оскарження нормативних та індивідуальних адміністративних актів є складовою частиною принципу верховенства права і гарантією забезпечення прав і свобод людини, дотримання балансу приватних та публічних інтересів як пріоритетних завдань системи публічного управління.

Пріоритетними міжнародними документами, які мають бути враховані у процесі здійснення діяльності з імплементації європейських стандартів здійснення правосуддя, є зміст нормативних положень ряду Рекомендацій Ради Європи.

У Рекомендації № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні) [4, с. 294–296], визначено необхідність забезпечення належного інформування громадськості та максимального спрощення змісту та форми процесуальних документів, у тому числі й рішень суду. Досягнення належного інформування громадськості має відбуватися шляхом розміщення відомостей про апарат суду, його компетенцію, часи прийому громадян, контактні дані суб'єкта владних повноважень, за допомогою всіх доступних засобів зв'язку (теле-, радіо-, інтернет-зв'язку, а також за допомогою друкованих мас-медіа та розміщення відповідних інформаційних стендів у приміщенні судового органу). Корелюється із забезпеченням належного інформування про результати діяльності судових органів вимога про забезпечення підвищення рівня правової освіти населення, рівня його правової культури та правової активності, що міститься в Рекомендації № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення 205 (прийнята Комітетом Міністрів 8 січня 1993 р. на 484-ому засіданні заступників міністрів) [5].

В аспекті реалізації вимоги щодо належного інформування під час здійснення правосуддя в адміністративних справах необхідною є надання безоплатної правової допомоги фізичним особам. Така рекомендація міститься у Резолюції (76) 5 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах (прийнята Комітетом Міністрів 18 лютого 1976 р. на 254-ому засіданні заступників міністрів) [6, с. 297]. Під наданням правової допомоги має розумітися надання інформації про строки розгляду справи, підстави для відмови особі в розгляді та вирішенні по суті адміністративного позову. Не може бути віднесено до категорії безоплатної правової допомоги роз'яснення особі справи по суті [4]. Під час вирішення питання доцільності надання правової допомоги на безоплатній основі необхідно враховувати ступінь складності справи, а також рівень майнового забезпечення фізичної особи [6, с. 298]. До визначення розміру вартості правової допомоги відноситься не лише вартість послуг адвоката, а й розмір судового збору, витрати на організаційне забезпечення здійснення правосуддя тощо. Відшкодування таких витрат здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, що з урахуванням його дефіциту в Україні вимагає пошуку альтернативних джерел фінансування такої діяльності.

До рекомендацій Ради Європи належить і вимога щодо викладення змісту судового рішення в максимально спрощеній формі, мовою, доступною для широкого загалу [4]. На жаль, у сучасних умовах в Україні визнання практики Європейського Суду з прав людини як джерела права активізувало посилення на неї у судових рішеннях судів національної системи судоустрою. І як результат – рішення у малозначній справі, в якій міститься посилення на декілька рішень Європейського Суду з прав людини, може бути за своїм обсягом понад 30 сторінок (при цьому відбувається дублювання положень однієї постанови в інших постановках, і посилення на таку джерельну базу не сприяє вирішенню справи по суті), і це, звичайно ускладнює розуміння його сутності для пересічних громадян [7; 8; 9 та ін.].

Серед досить дискусійних європейських стандартів здійснення судочинства, запровадження яких відбулося у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [10], стало запровадження обмежень щодо реалізації апеляційного та касаційного оскарження рішення суду першої інстанції, так званих «апеляційних» та «касаційних» фільтрів. Зокрема, у справі «Андреева проти Латвії» [11] робиться роз'яснення реалізації право на апеляційне чи касаційне оскарження. Так, Європейський Суд із прав людини наголошує, що створення апеляційних чи касаційних інстанцій не є обов'язком держави, однак у випадку їх функціонування доступ до таких інстанцій має бути належним чином забезпечений.

Європейські стандарти забезпечення апеляційного чи касаційного оскарження визначаються в Рекомендаціях № R (95) 5 Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах [12, с. 332–336]. Важливо підкреслити, що зазначені рекомендації не містять прямої вказівки на можливість та доцільність їх застосування під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів у порядку адміністративного судочинства, однак її положення фактично стали основою для реформування системи національного законодавства в досліджуваній сфері.

До положень Рекомендацій № R (95) 5 Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах [12, с. 332–336], на які необхідно звернути увагу, належать такі.

Окрім вищезазначеного, до європейських стандартів здійснення судочинства належить вимога розгляду справи протягом одного-двох судових засідань [13]. Відповідно до Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, визначено доцільність здійснення активної ролі суду як органу, який здатний у межах реалізації наданих йому повноважень сприяти оперативному вирішенню приватно-правових спорів. Незважаючи на відсутність такого роду Рекомендацій відносно розгляду та вирішення

адміністративних справ, така вимога імплементована чинним Кодексом адміністративного судочинства України.

У Рекомендації № Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи «Про виконання адміністративних рішень» [14] наголошено на обов'язковості виконання судових рішень, що є неможливим без забезпечення з боку держав-членів Ради Європи належної законодавчої бази, нормативно-правові положення якої мають бути відповідним чином повідомлені суспільству. Крім того у разі, коли рішення суду не передбачає його негайного виконання, позивачу має бути надана можливість призупинення дії судового рішення на час, необхідний для його оскарження (у суді другої та/або третьої інстанції). Відповідно до положень Рекомендації № Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи «Про виконання адміністративних рішень» [14] встановлено, що адміністративний орган може прийняти акт про примусове виконання судового рішення лише за наявності визначеної чинним національним законодавством аргументації. При цьому головною засадою, якої має дотримуватися адміністративний орган під час прийняття акта про примусове виконання судового рішення, має бути дотримання принципу пропорційності.

У випадку, якщо виконання судового рішення покладається на адміністративний орган, відповідальною є держава у разі його прострочення чи виконання в нерозумний строк. Варто наголосити, що європейські демократичні стандарти забезпечення здійснення правосуддя визначають доцільність застосування заходів «індивідуальної» відповідальності за дії службової особи, через вину якої відбувається невиконання судового рішення чи його виконання з порушенням вимог розумності строків. Видами юридичної відповідальності службових осіб у такому випадку може бути цивільна або кримінальна з поєднанням застосування заходів дисциплінарної відповідальності.

До пріоритетних європейських принципів виконання судових рішень в адміністративній справі відноситься визначена Рекомендацією № Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи «Про виконання адміністративних рішень» [14] доцільність встановлення процедури використання публічного майна як базису до належного виконання фінансових зобов'язань адміністративних органів відповідної країни.

Обов'язковість судової практики Європейського суду передбачається ч. 1 ст. 6 КАС України: «Суд, вирішуючи справу, керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Це означає, що Україна визнає юрисдикцію Європейського Суду з прав людини відносно рішень, що сприяють забезпеченню тлумачення і застосування Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Як вже зазначалось, рішення Європейського Суду з прав людини є джерелом права України, що встановлює їх допустимість застосування під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів. Зміст прецедентів Європейського Суду з прав людини свідчить про те, що вони не лише містять вирішення справи по суті, а й норми, застосування яких вирішує проблему тлумачення правових інститутів, зокрема таких, як принципи здійснення правосуддя.

Наприклад, у справі «Лучанінова проти України» було визначено, що у випадках, встановлених законодавством, є допустимим обмеження здійснення права на оскарження. Такими винятками, коли судові рішення не підлягає оскарженню в судах другої та/або третьої інстанцій, є малозначні адміністративні справи (при цьому малозначність справи за західноєвропейською традицією пов'язується передусім із ціною позову) [15]. При цьому державою має бути передбачена можливість оскарження навіть малозначних справ, якщо такі справи мають підвищений публічний інтерес. Такий висновок визначено у справі «Гурепка проти України» [16], «Христов проти України» [17], «Перетяка і Шереметьєв проти України» [18]. Висновки у зазначених справах враховано в процесі реформування адміністративно-процесуального законодавства України шляхом встановлення переліку випадків, коли є допустимим оскарження у справах незначної складності, а саме коли: «а) касаційна скарга

стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи; в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; г) суд першої інстанції відніс справу до категорії справ незначної складності помилково» (ч. 5 ст. 328 Кодексу адміністративного судочинства України).

У зв'язку з вищезазначеним визначенням доцільності обмеження прав особи варто уваги є тлумачення категорії «законність», наведеної у справі «Броньовський проти Польщі». Зокрема, Європейським Судом із прав людини у цій справі було визначено, що *законним* (курсів наш – *М. Б.*) є обмеження права людини на майно в разі прямого передбачення таких випадків чинним національним законодавством [19]. Звичайно, йдеться про доцільність застосування законів, які відповідають вимогам принципу верховенства права. Закон має бути *правовим* (курсів наш – *М. Б.*), і лише в такому випадку він є обов'язковим до виконання (рішення Європейського Суду з прав людини у справах «Волохи проти України» [20], «Круслен проти Франції» [21], «Серявін проти України» [22]).

Вимога дотримання відповідності закону і принципу верховенства права є складовою частиною правомірності адміністративного акта (індивідуального чи нормативного). Неправомірним може бути адміністративний акт, який порушує матеріальну (застосування заходів адміністративної відповідальності за відсутності такої, визначеної законом, підстави) чи процесуальну норму законодавства (прийняття управлінського рішення з порушення стандартів здійснення адміністративної процедури) [23; 24 тощо].

Варто зазначити, що розуміння категорії «законність» не має бути визначено буквально, як те, що прямо передбачено нормативно-правовим актом. Вимога правомірності адміністративного акта корелюється з вимогою дотримання принципу пропорційності можливого застосування заходів відповідальності в разі порушення матеріальної норми. Адміністративне стягнення має бути достатнім і пропорційним ступеню тяжкості вчиненого протиправного діяння, про що зазначено в рішенні Європейського Суду з прав людини у справі «Гірст проти Сполученого Королівства» [25].

Реалізація принципу верховенства права поєднується з принципом правової певності (*legal certainty*), який розуміється як неможливість сумніватися в судовому рішенні, яке набуло законної сили, про що зазначалось у справі «Брумареску проти Румунії» [26]. У зв'язку з цим висувається європейським правом необхідність встановлення механізму забезпечення примусового виконання судового рішення, зокрема шляхом встановлення можливості для суду застосування певних видів стягнень до порушників [27].

Досягнення вимог забезпечення законності та верховенства права відповідно до європейських стандартів вимагає визначення меж здійснення дискреційних повноважень органами публічної адміністрації. Дискреційні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування не можуть бути необмеженими, і національні суди мають визначати межі втручання в їх здійснення.

У справі «Аманн проти Швейцарії» обґрунтовано право суду визначити межі дискреційних повноважень органів виконавчої влади, з урахуванням мети та завдань діяльності, що ними виконується. Визначення меж здійснення дискреційних повноважень є формою здійснення судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, відповідає демократичним стандартам реалізації принципу розподіл гілок державної влади [28].

Висновки. Таким чином, здійснена характеристика вищезазначених нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок про необхідність вивчення принципів здійснення судочинства в європейському адміністративному просторі як встановленого чинним законодавством умовного «орієнтиру» розвитку системи адміністративних судів.

Отже, до рекомендацій, які потребують їх імплементації в чинне адміністративно-процесуальне законодавство, вимагається впровадження таких стандартів здійснення

судочинства, як: передбачення вимоги скасування права на апеляційне оскарження у разі, якщо особа не виконала частину рішення суду, яка передбачала негайне виконання; визначення процедури досудового та позасудового врегулювання адміністративних спорів.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. № 32 від 23.08.2006 р.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
3. Доповіді Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) про верховенство права від 04.04.2011 р. URL: [http://www.venice.coe.int/webformas/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webformas/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
4. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні) / Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. С. 294–296.
5. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення (прийнята Комітетом Міністрів 8 січня 1993 р. на 484-ому засіданні заступників міністрів). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 301–303.
6. Резолюція (76) 5 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах (прийнята Комітетом Міністрів 18 лютого 1976 р. на 254-ому засіданні заступників міністрів). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. 708 с.
7. Справа № 826/24285/15 : постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 10 квітня 2019 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81046736>
8. Справа № 760/20801/16-а: постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 15 квітня 2019 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81179936>
9. Справа № 551/1024/16-а : постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 25 квітня 2019 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81479589>
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 48. Ст. 436.
11. Дело «Андреева против Латвии» (ANDREJEVA V. LATVIA) : решение Европейского Суда по правам человека от 18 февраля 2009 года. URL: <https://roseurosud.org/r/st-6/st-6a-3/postanovlenie-espch-andreeva-protiv-latvii>
12. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах (прийнята Комітетом Міністрів 7 лютого 1995 р. на 528-ому засіданні заступників міністрів). С.332–336.
13. Про справедливий судовий розгляд у розумні строки і роль судів у судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів : Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів Ради Європи від 24.11.2004 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf
14. Рекомендація Rec (2003) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2003_16_2003_09_09.pdf

15. Справа «Лучанінова проти України» (Заява № 16347/02) : рішення Європейського Суду з прав людини від 9 червня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788
16. Справа «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00) : рішення Європейського Суду з прав людини від 6 вересня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_437
17. Справа «Христов проти України» (Заява № 24465/04) : рішення Європейського Суду з прав людини від 19 лютого 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443
18. Справа «Перетяка та Шереметьєв проти України» (Заяви № 17160/06 та № 35548/06) : рішення Європейського Суду з прав людини від 21 грудня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_657
19. Справа «Броньовський проти Польщі» (Заява № 31443/96) : рішення Європейського Суду з прав людини від 22 червня 2004 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SO1119>
20. Справа «Волохи проти України» (Заява № 23543/02) : рішення Європейського Суду з прав людини від 2 листопада 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138
21. Крюслен (Kruslin) против Франции : решение Европейского Суда по правам человека от 24 апреля 1990 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461408/2461408.htm>
22. Справа «Серявін та інші проти України» (Заява № 4909/04) : рішення Європейського Суду з прав людини від 10 лютого 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672
23. Дело «Винтерверп против Нидерландов» решение Европейского Суда по правам человека от 24.10.1979 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_155
24. Корбелі проти Угорщини : рішення Європейського Суду з прав людини від 19.09.2008 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO5295.html
25. Справа «Герст проти Сполученого Королівства» : Рішення Європейського Суду з прав людини від 30 березня 2004 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SO0926>
26. CASE OF BRUMĂRESCU v. ROMANIA (Application № 28342/95). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-58337\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
27. Hornsby v. Greece. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{\"itemid\":\[\"001-100864\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{\)
28. Справа «Аманн проти Швейцарії» (Заява № 27798/95) : Рішення Європейського Суду з прав людини від 16 лютого 2000 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2356.html

